

Kremering

- en idéhistorisk betragtning

Af Eva Åhrén Snickare

Ved sidste århundredeskifte optog ligbrændingssagen sindene overalt i Skandinavien. I diskussionens strid formuleredes holdningerne til dét, der ikke længe efter blev selvfølgelig. Måske er kremeringen i netop disse år ved at møde ny modstand. Et idéhistorisk blik på den svenske udvikling kan vise os, hvad det er, der i dag kan få os til at undres og tænke nyt om vores måde at håndtere døden i gravformerne.

Et lig vækker følelser hos den, der betragter det eller forestiller sig det indenfor kistens vægge eller dybt nedgravet i jorden. Et lig er en menneskekrop berøvet sin menneskelighed, en tom skal, en falmende skikkelse. En forvandling er sket: liget beviser dødens eksistens. Liget skal fjernes fra de levendes verden på en eller anden måde, og de levende omgærder denne håndtering med ritualer. Nogle lægger ligene ud til de vilde dyr for at de skal spise dem, andre graver dem ned eller brænder dem.

I den kristne kultur har man siden antikken brugt at sænke de døde ned i jorden. Men for godt hundrede år siden, begyndte nogle mennesker at virke for indførelsen af en ny alternativ begravelsesskik - kremering eller ligbrænding som man da kaldte det¹. Et ejendommeligt projekt, dette at skabe en ny gravskik, at udvirke en forandring af tusinde år gamle traditioner. De anstrengte sig for at give den nye gravskik en form med passende symboler og ritualer. De konstruerede en ny tradition og forsøgte at forankre den.

I Sverige blev de interesserede organiseret i Svenska Likbränningsföreningen, som startedes i 1882, og ledtes af en lille, men hengiven gruppe mænd. De var alle veluddannede, veletablerede borgere, som tilhørte eliten indenfor den voksende og stadigt mere indflydelsesrige middelklasse. Det første svenske krematorium blev opført i udkanten af Stockholm i 1887 på initiativ af ligbrændingsforeningen. Bygningen var tegnet af bestyrelsesmedlem og arkitektprofessor Magnus Isaeus og selve ovnen konstrueredes af foreningens formand, oberst Klingensstierna. Disse mænd var altså rede til at bruge

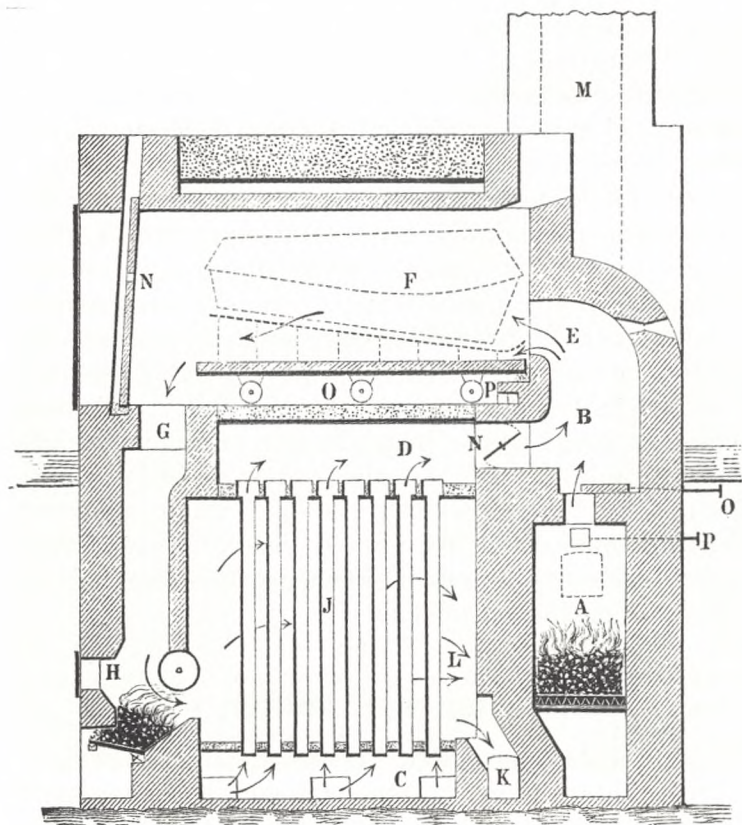
en stor del af deres tid på at arbejde for muliggørelsen af, at mennesker så kunne lade deres pårørendes døde kroppe brænde. Og de stod ikke alene. Rundt omkring i Europa havde de meningsfæller, med hvem de pr. korrespondence byttede erfaringer med og som de af og til kunne træffe på en eller anden hygiejnekonference eller verdensudstilling.

Interessen for kremering blomstrede og bar frugt under den mest intensive fase i moderniseringsprocessen. Det industrielle gennembrud, som forandrede samfundet fra grunden, medførte en omfattende identitetskrise i vestens kultur. Den sidste del af 1800-tallet bar præg af modsigelsesfulde strømninger: pastorale idealer og teknikfetichisme, civilisationskritik og fremskridtsoptimisme, politisk radikalisme og tilbageskuende nationalisme, teosofi og naturalisme, kvindekamp og biologisme. I eldbegængelserørelsens publikationer er næsten alt repræsenteret, blot det er fremadskuende.

Kremering bliver således etableret i en turbulent tid med skærpede modsætninger mellem forskellige sociale grupper og en heterogen middelklasse, der søger sin identitet. Tidens nye helte var middelklassens sønner - lægerne, ingeniørerne og naturvidenskabsmændene skulle skabe en bedre verden. Den traditionelle enhedskirke tabte grebet om folks forestillingsverden, hvilket kom til udtryk både i ateisme og i en søgen efter nye former for åndelighed. Monisme, livstro, teosofi og spiritisme vandt mange tilhængere.

Forholdet til kirken

Vedrørende udformningen af passende ritualer omkring kremering blev ligbrænderne stillet overfor et todelt problem: hvordan kunne det lade sig gøre at skabe noget nyt, med positiv værdi, tilpasset den ny gravskik uden at lægge sig ud med den instans som havde monopol på ritualer, nemlig kirken? Kremering ville ikke uden videre kunne tilpasses herskende kirkelige dogmer og ritualer. Desuden indeholdt bestræbelsen på at etablere en ny gravskik jo en kritik mod den etablerede. De svenske krematister, i hvert fald den Stockholmsbaserede centralbestyrelse, var allerede fra starten ivrige for at skabe gode relationer til kirken, hvilket ikke var helt nemt. I dele af Tyskland havde ligbrændingsbevægelsen en markant antikirkelig brod, hvilket førte til heftige stridigheder. Der blev det at vælge kremering en

Hvorfor vises alle disse bil-
leder i tværsnit?
På trods af, at alt vises frem
og gennemtrænges af for-
nuft, kommer man ikke
uden om det centrale –
Dødens mysterium.
Meddelelser fra Svenska
Likbränningsförening nr. 11,
anno 1888.

kraftig politisk-religiøs markering, og det var svært at få kremering alment accepteret. Sådan en situation ville de svenske krematister på forhånd forpurre, men konfrontationen var uundgåelig. For at kunne imødegå kritik fra kirkeligt hold indviklede krematisterne sig i teologiske diskussioner, som de ikke altid beherskede. En nærmere redegørelse for kontroverserne mellem kirken og ligbrændingsbevægelsen ville føre altfor langt i denne artikel, vi vil blot konstatere, at der var store forskelle mellem kirkens ledende konservative lag og krematisterne, som var inspirerede af liberalteologi, monisme og teosofi.

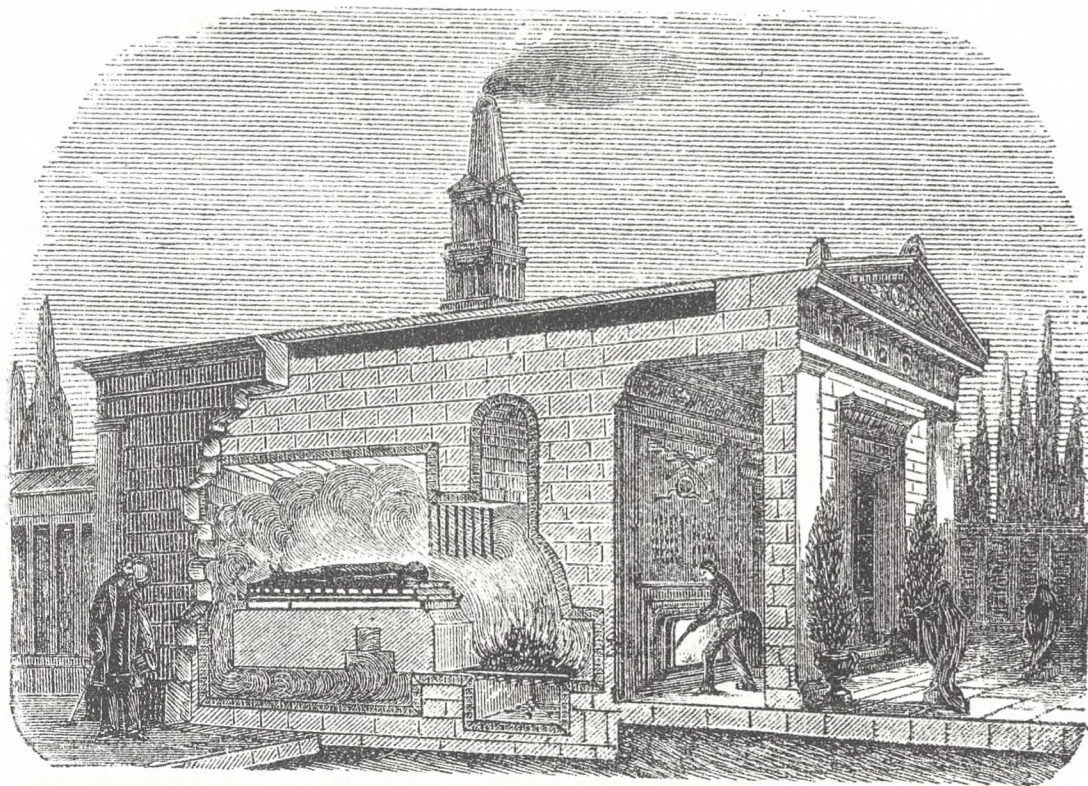
Mange af medlemmerne i Likbränningsföreningen var engageret i andre foreninger eller bevægelser som Fredrika Bremerförbundet, dyrebskyttelsesbevægelsen, Ingeniørföreningen, stemmeretsbevægelsen og andre ideelle sammenslutninger. Eldbegængelserörelsen fremstår som én blandt mange bevægelser i tiden, men noget anderledes, eftersom mange som ellers stod på forskellige sider i tidens større debatspørgsmål kunne samles her. Mange af tidens fremtrædende personligheder fra

kultur, videnskab og industri var medlemmer, hvoraf Alfred Nobel nok er den mest kendte.

Modstand mødte ligbrændingsfortalerne i kirken og hos en stor del af det oscarianske Sveriges ledende mænd. Men de var optimister; fremskridt skabte civilisation, det forældede skulle vige for det nye, og kremering var en moderne reform, som gennem sin egen fornuft måtte overbevise om dens fordele. Det gjaldt om at oplyse folket, derfor holdt man offentlige foredrag, arrangerede udstillinger og publicerede mængder af debatartikler og pamfletter, samtidig med at man aktivt bearbejdede den svenske rigsdag og regering. Retorikken gik i forskellige retninger: nogle gange betonede man kraftigere kremeringens praktiske og rationelle fordele og andre gange dens etisk-religiøse aspekter. Det kan virke ganske forbløffende med detaljerede beskrivelser af ovenkonstruktioner side om side med visioner om små templer udsprede i et pastoralt landskab.

Døden, sundheden og fornuften

De argumenter man brugte i første omgang bar præg af fornuft. Tidens store interesse for sundhedsspørgsmål udgjorde en god platform. På kontinentet havde storbyernes overfyldte og sundhedsfarlige begravelsessteder været et problem siden midten af 1700-tallet. Man forsøgte at løse problemet ved at anlægge nye, omhyggeligt drænedede og parklignende begravelsesområder udenfor byerne. De nye begravelsesområder voksede imidlertid hurtigt og blev efter kort tid indsluttet af de ligeledes hurtigt voksende byer. Mange andre mere eller mindre fantasifulde reformforslag blev præsenteret, men aldrig gennemført. I denne sammenhæng blev også ligbrændingsidéen fremført, men det var først i 1870'erne, da den nødvendige teknik var udviklet, at kremering begyndte at blive opfattet som et realistisk og interessant alternativ af dem, der var optaget af tidens hygiejnespørgsmål. Krematisterne påstod, at problemet med de voksende begravelsessteder ville kunne løses, hvis kremering blev indført. Urner ville kræve betydeligt mindre plads sammenlignet med kister, og den sterile aske ville ikke forpeste tilværelsen for de levende. Gravstederne ville oven i købet blive både pænere og billigere. I et vist omfang kan man måske forklare den voksende interesse for kremering omkring århundredeskiftet med krematisternes evne til at præsentere og

samtidens imødekommenhed overfor denne form for rationelle argumenter.

Mere interessante end disse kommentarer vedrørende kremeringens økonomiske og hygiejniske fordel er de bevidste eller ubevidste udtryk for viljen til at ændre indstillingen til døden, som findes hos fortalene for ligbrænding. Eller omvendt: den forandring af attityder til døden som bliver reflekteret i fortalernes stræben efter at forandre en fastslået praksis af tung symbolsk og traditionel karakter. At krematisternes stræben rækker langt ud over spørgsmålet om indførelsen af en mere hygiejnisk begravelsesskik afsløres af deres sprog og måde at beskrive døden, de døde kroppe og deres for-gængelighed på.

Forrådnelsen, den stinkende og forfærdelige opløsning af lig i jorden, er et tema, som varieres om og om igen i ligbrændernes skrivelser. Jordfæstelse bliver kaldt barbarisk, og den forfærdelige forrådnelse stilles i kontrast til de rensende flammer. Man håber også, at: »den till hjärtat och själen bildade mänskligheten förvisso en dag med vedervilja skall se tillbaka på gångna tidens osympatiska bruk att finna en högre symbolik i nedgrävande

Liget som industrielt råmateriale.

Produkt: reneste aske.

Per Lindell, Stockholm, 1888.

i jorden af och lemnandet till spis åt vederstyggliga maskar de kära former, i hvilka en gång en älskad ande varit klädd.«²

Dette tema med kremeringens renhed, symboliseret med luerne, gentages gang på gang af krematisterne og stilles symbolsk op imod jordfæstningens modbydelighed. Til kremering kobles en lang række forestillinger med positive konnotationer som renhed - hygiejne - folkesundhed; videnskab - teknik - fornuft - oplysning; modernitet - frihed - fremtid. Jordbegravelsen kommer til at stå for ufrihed, brutalitet, lavt civilisationsniveau, bundethed til gamle dogmer og overtro, undertrykkelse, usundhed og ubehag. Desuden ser man koblingen kremering - åndelighed og jordfæstelse - kropslighed.

Krematisterne nøjes imidlertid ikke med kun at tale til følelserne gennem indlevende beskrivelser af, hvad graven skjuler, men man bruger en mængde artikler på at fremlægge de videnskabelige fakta i spørgsmålet. I Likbränningsföreningens tidsskrift kan man således læse detaljerede beskrivelser af de kemiske processer, der sker under jorden, for eksempel hvordan iltmangel i jorden eller for meget vand resulterer i, at ligene ikke formulder, men bliver til en hvid- og sæbelignende substans, kaldet ligvoks.

Denne bizarre beskæftigelse med fantasier om og videnskabelige undersøgelser af, hvad de døde kroppe bliver udsat for udenfor de levendes kontrol, udtrykker en stærk modvilje mod at acceptere døden og det naturlige kredsløb. På trods af konstante henvisninger til en kredsløbstænkning (: at ligenes atomer, som er udskilt ved kremeringen, vender tilbage til naturen), synes det som om, krematisterne fremfor alt ønsker at stoppe naturens gang. Mennesket er frit så længe, det er henvist til efter døden at blive fortæret af laverestående organismer. Når rædslen for døden kobles sammen med forrådnelsen kan kremeringen få karakter af befrielse, og dødsskrækken mildnes ved at mennesket tilsyneladende triumferer over døden.

Kroppen mellem teknikken og ritualet

Hvad var så kroppen for ligbrændingens venner? Kroppens funktion var at fungere som et hylster for menneskets sjæl. Den døde krop, argumenterede man, var et brugt hylster uden værdi.

»Nej, kroppens betydelse, sedan den ande flytt därifrån

som gaf den lif, förmågan att känna, förmågan att handla / - - - / är icke större än alla andra afsöndringsprodukter, som respektlöst bortföres af renhållningsmännen, strös öfver våra åkrar eller undanspolas i våra kloaker.«³

Heri blotlægges man et problem: på den ene side er den brugte krop et affaldsprodukt, men på den anden side er den affald, som må behandles med særlig respekt og værdighed. Den døde krop er en potentiel smittekilde, en trussel som må afværges, men samtidig er den en menneskelig rest, som i kraft af døden er forvandlet til noget udenfor hverdagen forbundet med hellighed og mystik.

Det synes som om netop dette sammenstød mellem forskellige betydninger af den døde krop har haft afgørende betydning for krematisternes ind imellem lidenskabelige engagement for deres sag. De afviser at acceptere kroppens opløsning og ønsker selv at tage kommandoen over, om ikke døden selv, så i det mindste dens konsekvenser. Ligbrændingsforeningens aktiviteter kan også deles op i to væsentlige områder, som hører sammen med den døde krops forskellige betydningsniveauer. Det gælder om på den ene side at udvikle kremeringen praktisk: fungerende teknik, hygiejniske og retsmedicinske forskrifter, foranstaltninger vedrørende begravelsessteder og diverse juridiske problemer. På den anden side gælder det om at skabe passende rituelle og symbolske former.

Krematisternes ønske om at skabe et mere positivt syn på døden kommer klart til udtryk. Man ville »utbreda den ädlare och renare syn på den jordiska förvandlingens innebörd, som gör lifvet ljusare genom en klarare blick på döden och förvandlingen«⁴. Tankerne på døden skulle adskilles fra forestillinger om den modbydelige nedbrydning af kroppene i jorden, når jordbegravelse erstattes med brændning. Flammerne som stræber mod himlen skulle være et nyt symbol for døden og erstatte det dystre kors. »Memento mori« burde høre til fortiden, nu skulle man snarere tænke på døden som en naturlig del af livet. Ilden ses som et symbol på livet og ved at føje også døden til flammerne kunne synet på døden blive mere forhåbningsfuldt, og man skulle se med »en ljusare blick på dödens mystère«.

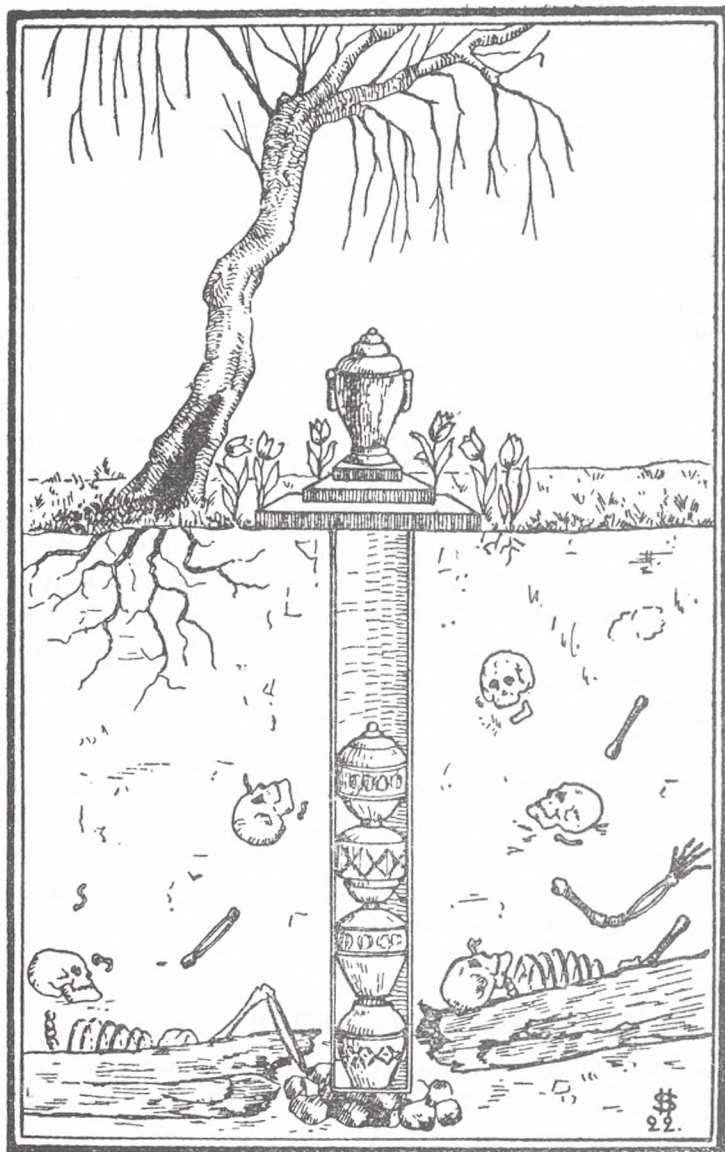
En ændring i gravkunsten generelt var allerede i gang rundt om i Europa. Efter romantikken begyndte antikke motiver mere og mere at erstatte den direkte fremstil-

ling af døden. Urner, knækkede søjler, piletræer og sørgende genii var romantiske og forskønnende symboler, som erstattede kranier og knogler, der mindede om forgængelighed. Stilen gik mod en mindre kropslig og mere åndelig opfattelse af døden. Krematisterne arbejdede i samme retning, men gik et skridt videre: at vælge kremering fremstod som at vælge et nyt syn på døden.

Følelsen af ubehag ved rådnende lig kan næppe have været ny og karakteristisk for 1800-tallets senere halvdel. Ej heller ønsket om at skjule andre kropslige levninger og funktioner. Men den victorianske middel- og overklasses store behov for helt at benægte eksistensen af kropslige behov, som afføring og seksualitet, synes uovertruffen. På mig virker det som om den store afsmag overfor forgængeligheden, som kommer til udtryk hos krematisterne, må tolkes i lyset af denne udbredte afsky for det kropslige og i ønsket om at kontrollere affekterne. Selv om krematisterne så deres motiver som rationelle, er det tydeligt, at deres intentioner rummer ubevidst materiale som peger i denne retning.

Omkring århundredeskiftet brugte man mange kræfter på at forbedre de hygiejniske forhold generelt (afløb, affaldshåndtering, sygepleje m.m.). Flere af ligbrændingsforeningens ledende medlemmer var læger, som i deres erhverv var engagerede »hygienici«. Den praktiske side af krematisternes arbejde fremstår som en del af den hygiejniske mobilisering af samfundet. På en kongenial måde kunne teknik og videnskab løse et følelsesmæssigt problem. Det er kendetegnende, at det er lægerne og ingeniørerne, som her spiller rollen som menneskehedens befriere, som skabere af det nye, rene og sunde samfund med tilhørende gravskik. Teknikken får en retorisk funktion og kan tjene som symbol samtidig med solkorset og Thanatos, ynglingen med den nedadvendte fakkell.

Selve ovnen kan man også se som et symbol på rationaliteten i den ny gravskik. Her har mennesket med sin opfindsomhed konstrueret et instrument, som tilintetgør naturens nedbrydende magt. Mennesket befæster sin position øverst i naturens hierarki, da det ikke mere er tvunget til at afgive sin døde krop til ormeføde. Ved hjælp af stål, ild og ingeniørkunnen betvinges jordens mørke og forrådnelsens gru. Renhed, oplysning og aktivitet besejrer forfald, formørkelse og passivitet. Det ligner et af de mandlige princippers sejr over de kvindelige.

I urnegraven beherskes tilsyneladende den kaotiske opløsning som døden indebærer. Renlighed og pryde som beskyttelse mod den fulde opløsning.

Gustav Schlyter Leipzig 1922.

Skabelsen af traditioner

Kremeringen introduceredes altså i vesten i modernitetens etableringsfase. Det var også i det moderne samfunds og den videnskabeligt-rationelle tænkningens storhedstid, at kremering begyndte at blive almindeligt accepteret. Man kan, med hjælp af en teori formuleret af den britiske historiker Eric Hobsbawm, se kremering som en konstrueret tradition⁵. Ifølge Hobsbawm er traditioner blevet konstrueret gennem alle tider, men behovet for nye traditioner stiger i samfund som hurtigt forandres, og hvor gamle traditioner mister deres funktio-

ner. Nye politiske regimer og reformbevægelser tenderer mod at skabe deres egne, religiøst tilknyttede overgangsriter. I forbindelse med den fundamentale omvæltning, som industrialiseringen indebar, blev der skabt flere nye traditioner end nogensinde tidligere, hævder Hobsbawm. Kremeringen er dog ikke en skik som langsomt har taget form. Den er en praksis, som aktivt blev skabt af en specifik gruppe mennesker med klare hensigter, en konstrueret tradition, som er vedtaget efter en forholdsvis lang formaliseringsproces, og som sådan passer kremering præcis ind i det mønster Hobsbawm tegner.

Førend en konstrueret tradition kan lanceres, må den opdages (den kan ikke skabes ud af intet), og den skal formes på en sådan måde, at folk kan tilegne sig den. De, der lancerede kremeringen fandt forbillede dels i Asien og dels i den europæiske oldtid. Hos de skandinaviske krematister var det vikingetiden, som retorisk blev fremhævet, medens antikken udgjorde det vigtigste forbillede for krematisterne i det sydlige Europa. For at en konstrueret tradition skal kunne få gennemslagskraft kræves det, at den møder et oplevet behov hos en vis gruppe. Hvad angår kremering, må der have eksisteret et behov for en til den moderne tid tilpasset overgangsrite, bevidst eller ej, hos den middelklasse, som tilegnede sig den. Kremering blev dermed en selvskabt begravelsesskik for det moderne menneske.

Epilog: har kremering en fremtid?

I Sverige voksede medlemstallet i ligbrændingsbevægelsen markant i 1920-30'erne. Særlige forsikrings- og sygekasser blev etableret, og kremering blev et billigt alternativ for almindelige borgere. I 1922 indviede en biskop for første gang et svensk krematorium, hvilket ikke var helt ukontroversielt inden for kirken. Efterhånden accepterede den svenske kirke uden forbehold kremering. Krematorierne blev ikke de konfessionsløse, kommunale institutioner mange drømte om, men fik et kapel udstyret med alter. Fra byerne bredte den nye gravskik sig til landområderne, selvom kremering i dag stadigvæk er mere almindelig i byerne. I Stockholmsområdet bliver godt 90% kremeret, og det bliver stadig mere almindeligt, at asken nedsættes i anonyme minde-lunde.

Men tiderne skifter til stadighed. Hvis kremering passe-

de for det moderne menneske, så er der meget, der taler for, at den skulle være mindre passende i disse senmoderne tider. Det er sandsynligt, at den i vor tid voksende reaktion mod modernismens videnskabelige verdensbillede vil få konsekvenser også for gravskikken. Man har opdaget, at krematorierne forårsager et stort kviksølvudslip, hvad miljøbevægelsen stærkt kritiserer. Kremering passer dårligt sammen med en miljøvenlig kredsløbstænkning og behovet for at spare energi. Kritikken mod de økonomisk-teknologiske tankemønstre, som har styret det moderne samfund, øges, og interessen for livets åndelige dimension vokser. Begravelser tenderer mod at blive større og vigtigere ritualer igen efter en tid med forenkling eller, om man vil, forarmelse. Udformningen af begravelser udvikles på lignende måde som plejen af døende har udviklet sig: mod en større hensyntagen overfor individet og et større engagement fra de pårørende. Indvandrerne begravelseskulturer virker også inspirerende.

Muligvis peger alt dette på en formindsket interesse for kremering. Men hvad sker der, hvis flere og flere måtte ønske en jordbegravelse? Har man råd til det, og er der tilstrækkelig med plads? Allerede i dag er et kistegravsted dyrt - og vil myndighederne forsøge at hæmme en sådan udvikling ved hjælp af økonomiske sanktioner eller tilmed et forbud? Vil en anti-kremeringsbevægelse se dagens lys? Tendenserne er på ingen måde klare. Men ét er sikkert: ethvert samfund, enhver epoke og kultur udvikler sin egen begravelseskultur, sin egen måde at håndtere døden på. Og muligvis er vi nu i et ligeså dynamisk og omvæltende tidspunkt som ved forrige århundredeskifte.

Eva Åhrén Snickare, idehistoriker, ph.d.-stipendiat, Linköping Universitet Tema H, 581 83 Linköping, Sverige.

Artiklen har været bragt i »Kritisk Forum« 1997, er oversat fra svensk af Anna Elisabeth Gabriella Dahm.

Litteratur

Bauman, Zygmunt: Döden och odödligheten i det moderna samhället (Göteborg 1994).

Enström, Bengt, Kyrkan och eldbegängelserörelsen 1882-1962 (Uppsala 1964).

Hobsbawm, Eric: »Introduction: Inventing Tradition« i

The Invention of Tradition, eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger (Cambridge 1983).

Leaney, Jennifer: »Ashes to ashes: Cremation and the celebration of death in nineteenth-century Britain« i Death, ritual and bereavement, ed. R. Houlbrooke (London 1989).

Richardson, Ruth: Death, Dissection and the Destitute (London 1987).

Wiman, E. A.: Kvinnans förhållande till likbränningsreformen (Stockholm 1897).

Åhrén, Eva: Renande lågor: Den svenska eldbegängelse-rörelsens framväxt under 1800-talets sista decennier, Idéhistoriska uppsatser 26 (Stockholm 1994).

Noter

1. Termen likbränning (da. ligbrænding) blev brugt frem til begyndelsen af 1900-tallet, da det nye ord eldbegängelse introduceredes. Ordet er en konstruktion, en forsvenskning af det tyske Feuerbestattung. Svenska Likbränningsföreningen ændrede i 1909 navn til Svenska Eldbegängelseföreningen. (Et tilsvarende begreb som det svenske eldbegängelse findes ikke på dansk. OA.). Efterhånden blev kremering (efter engelsk, fransk og italiensk sprogbrug) den fremherskende term i Sverige. Ligbrænding blev betragtet som et frastødende ord, og man kan selvfølgelig tolke de nye udtryk som eufemismer...

2. E.A. Wiman, Kvinnans förhållande till likbränningsreformen (Stockholm 1897). Pjecen blev delt ud til besøgende ved den store skandinaviske Kunst- og Industriudstilling i Stockholm i 1897. Jeg har her valgt kun at anvende citater fra pjecen, men lignende eksempler findes i krematisternes mange debatartikler og tryksager fra denne tid.

3. Wiman 1897.

4. Wiman 1897.

5. Se Eric Hobsbawm, »Introduction: Inventing Tradition« i The Invention of Tradition, eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger (Cambridge 1983).